
HENRIK SKOLIMOVSKI

ZNANJE I VREDNOSTI*

*Gde je ta mudrost
koju smo izgubili u znanju?
Gde je to znanje
koje smo izgubili u informacijama?*
T. S. Eliot

NEKA PITANJA I TEZE

Oštro podvajanje činjeničnog znanja od vrednosti bio je najznačajniji i najopasniji događaj u intelektualnoj istoriji zapadnog sveta. Najznačajniji zato što je učinio mogućim oslobađanje brojnih disciplina ispod okrilja i dominacije teologije i filozofije, od kojih svaka sadrži poseban sistem vrednosti. Time je omogućen nastanak i procvat prirodnih nauka, i stečeno ogromno znanje o fizičkom svetu, s jedne strane, i materijalna dobit, s druge.

Najopasniji je taj događaj bio po tome što je uslovio, prvo, istančano „odstranjivanje” svih onih elemenata koji su bili nesaglasni sa metaforom o svetu kao satnom mehanizmu, koja je izgrađivana postepeno, ali neumitno; a zatim je usledilo isto tako istančano „odstranjivanje” suštinskih vrednosti iz ljudskog univerzuma, koje su polako ali neumitno podređene instrumentalnim vrednostima nastajućeg modela napretka čiji je osnovni cilj bio tehnološka efikasnost.

Logički gledano, ovo su bila dva različita procesa: prvi, istraživanje fizičkog sveta i porast značaja egzaktne nauke, i drugi, opadanje značaja tradicionalnih ljudskih vrednosti, suštinskih vrednosti. Međutim, ovo logičko razdvajanje vrlo lako vodi na pogrešan put, jer, svedoci smo da to nisu dva različita procesa, već dva aspekta istog procesa. Prodor egzaktnih nauka i sve veći značaj naučnih objašnjenja, dakle — sve veći značaj fizičkog sveta, ostvaren je kao propratna pojava umanjivanja značaja sfere tradicionalnih vrednosti. Mislimo da smo u pravu kad kažemo da je fizičko znanje razvijeno na račun ljudskih

*) Henryk Skolimowski: „Knowledge and values”, *Ecologist*, jan. 1975.

vrednosti. A iz ovoga, čini se, sledi da ponovno oživljenje značaja ljudskih vrednosti može da se ostvari samo na račun fizičkog znanja, tj. na račun značaja koje se pridaje fizičkom svetu. Bilo bi vrlo pogrešno, gotovo karikaturalno, reći da se malo fizičkog znanja može zameniti za malo vrednosti. Može li se zameniti malo ljubavi za malo šnicle? Takve transakcije obično predlažu sistemski analitičari i drugi operacionalisti koji govore o novčanim ekvivalentima ljudskih teškoća i ljudskih patnji, — što je apsurdno sa ljudskog stanovišta.

Da bismo razumeli zašto je i kako fizičko znanje imalo negativan uticaj po suštinske vrednosti, moramo stvari posmatrati sa stanovišta globalnog pogleda na svet, pa videti da sve veći značaj fizičkog znanja (sa stanovišta pojedinačnog ili posebnog pogleda na svet, ustaljenog u nekom društvu) neumitno potiskuje suštinske ljudske vrednosti na periferiju. S druge strane, porast značaja suštinskih vrednosti i duhovnih preokupacija umanjuje značaj materijalnih činjenica i čitavog fizičkog sveta. Ovaj odnos nije logički nužan u smislu da je tako moralo biti. To je slučajan odnos: to je jedan istorijski događaj za koji bi se izvesno opravdanje moglo naći i u strukturi našeg razumevanja: mi se ne možemo, a da ne postanemo shizoidni, moliti podjednako vatreno božanstvu zvanom Materijalna činjenica, i unutrašnjem bogu izraženom kroz suštinske ljudske vrednosti

OSNOVNI STAVOVI

Istorijski gledano, moguće je razlikovati najmanje četiri osnovna stava u pogledu odnosa vrednosti prema znanju.

Prvo je shvatanje klasične antike, koje nalazimo kod Platona: vrednost znanja su stopljeni u jedno, i među njima ne postoji odnos nadređenog i podređenog. Kao što se zna, Platon je verovao u jedinstvo istine, dobrote i lepote. U okviru njegovog univerzuma, vrednost i znanje su dva aspekta iste stvari. Nikoje znanje nije bez vrednosti; i nikoja vrednost ne može biti lišena znanja. Prema Platonu, posedovati vredno znanje znači voditi vredan život. Znanje je vitalni deo života. Većina grehova je počinjena iz neznanja.

U srednjem veku nalazimo različito, drugo shvatanje, po kojem je znanje stopljeno s vrednostima, ali u isto vreme i podređeno vrednostima koje crkva određuje. Znanje je u službi vrednosti i mora se slagati s vrednostima *a priori* shvaćenim kao vrhovnim. Da bi se shvatili božje određenje, božji poredak i vrednosti koje proizlaze

iz tog poretka, ponekad su bile potrebne sposobnosti koje prevazilaze običan ljudski intelekt koji je povremeno poimao nesaglasnost između prirodnog razuma i božjeg poretka. Tako je otkrovenje prihvaćeno kao način saznavanja, pošto je dozvoljavalo da se prevaziđe razum i opravda stapanje saznanja sa vrednostima.

Preostala dva shvatanja mogu se jasno uočiti u post-renesansnom periodu. Po jednom od njih, znanje je podvojeno od vrednosti, a prednost se ne daje ni jednom, ni drugom. Ovo shvatanje je možda najbolje predstavljeno kod Kanta koji je u Njutnovoj fizici video nesumnjivo saznanje koje važi za ponašanje fizičkog univerzuma, — posebnog carstva po sebi; u isto vreme, on nije podređivao autonomiju i suverenost čoveka bilo kakvom determinističkom skupu fizičkih zakona. Autonomnost obeju oblasti on je iskazao tvrdnjom: „Zvezdana nebesa iznad tebe, a moralni zakon u tebi.”

Četvrto shvatanje je, naravno, zastupao klasični empirizam i njegove savremene varijante: pozitivizam XIX veka i logički empirizam XX veka. Ovo shvatanje podvaja vrednosti i saznanje, vrhovni značaj pridaje fizičkom znanju i tvrdi da vrednosti nisu pravo znanje, čime se, *ipso facto*, znanje nadređuje vrednostima. Ova tradicija je nama toliko bliska, nameće nam se toliko dugo i dosledno da često nismo u stanju da je prozremo i odmerimo njen uticaj.

Ukratko, četiri osnovna stava su: Platon — sjedinjenost znanja i vrednosti, bez nadređivanja jednog drugom; hrišćanstvo — sjedinjenost, uz nadređivanje vrednosti znanju; Kant — podvajanje, bez nadređivanja jednog drugome; empirizam — podvajanje vrednosti i saznanja i podređivanje vrednosti činjeničnom znanju.

Predmet našeg razmatranja biće empirijsko shvatanje i empirijska tradicija koja još uvek dominira našim intelektualnim horizontima. Ova tradicija postala je naša intelektualna pravovernost, pri čemu nam je način razmišljanja i prosuđivanja gotovo postao programiran tradicijom koja je doprinela stvaranju vakuuma vrednosti i u društvu, i na univerzitetima, i u našim ličnim životima. Ovo jesu krupne tvrdnje i treba ih dokazati. Mi ih ne možemo dokazati uzimanjem nekog udžbenika filozofije, preispitivanjem sadržaja empirijskog učenja, kako bismo utvrdili način na koji to učenje utiče na naš život i na naše poglede.

Kulture i društva žive izuzetno složeno. Ono što je na nama da učinimo jeste da otkrijemo ovo mnoštvo uzroka i posledica i onda da vidimo kako su prvobitne vizije i ideje (Bekona, Galile-

ja, Dekarta, itd.) uticale na stvaranje drugih učenja, kako su potkrepljivane raznim učenjima, i kako još uvek opstaju održavajući strogu kontrolu nad onim što je u granicama tih učenja dozvoljeno i nedozvoljeno. Navešćemo dva specifična primera: istraživanje u oblasti hemijskog ratovanja je „opravdano” zato što predstavlja proširenje „objektivnog saznanja” o nekim hemijskim procesima; istraživanje akupunkture nije „opravdano”, jer sam taj fenomen izgleda da podriva neka druga osnovna načela empirijskog pogleda na svet. Veza između određene pojave ili strategije i nekih od osnovnih načelnih pogleda na svet posredna je i daleka, ali je ipak tu, ukoliko samo imamo dovoljno strpljenja i upornosti da tragamo za njom.

Koliko god to čudno izgledalo, takve veze češće uočava intelektualno „neupućena” buntovna mladež, nego „upućeni” umovi koji upravljaju današnjim naučnim institucijama. Dosta je uočljivo da mladi sa velikim ubeđenjem u sopstveno moralno stanovište, oštro reaguju na zloupotrebu znanja u akademskom svetu i na drugim mestima, dok sam akademski svet često zaboravlja na tu činjenicu.

Intelektualna tradicija koja je neposredno ili posredno dovela do vakuuma vrednosti, ima svoje korene u XVII veku, u vremenu kada su učenja Bekona, Dekarta, Galileja, Njutna, Hobsa, Loka, Hjuma i drugih preoblikovala svet ili bolje rečeno, našu sliku o svetu kako bi je učinile nezavisnom od religije. U XVIII veku težište je bilo pomereno u Francusku, gde su Dalamber, Kondijak, Kondorse, Didro, Volter, Laplas, Lemetr i drugi još veći značaj pridali svetovnosti i naučnom pogledu na svet. Zatim u XIX veku tradiciju nastavljaju Ogist Kont u Francuskoj, Džeremi Bentam i Stjuart Mil u Engleskoj, i vodeći materijalisti: Fojerbah, Marks, Engels i Lenjin. U XX veku ista misao je jasnije artikulisana i iskazana preciznijim jezikom kod Rasla i logičkih empirista bečke škole.

Savremeniji izraz je ovo stanovište našlo u analitičkoj filozofiji,¹⁾ bihejviorističkoj psihologiji, u

¹⁾ Sadašnja analitička filozofija je otelovljenje pozitivističkog etosa koji je zasnovan na kultu tehnike i izbegavanju problema. Analitička filozofija ne znači oslobađanje uma (kao što njeni sledbenici smatraju), nego vrćenje u krugu tehničke virtuoznosti. Beskonačne rasprave o „smislu” i „referenci”, na primer, koje vode „glavni filozofi” „istaknutih intelektualnih centara kakvi su Oksford i Kembridž, Harvard i Princeton, Berkli i En Arbor, zaista predstavljaju čudan prizor. Isti stavovi, argumenti i rezolucije beskonačno su ponavljani tokom 50 godina! Sa Fregom i Raslom, Lesnjevskim i Tarskim istraženi su i iscrpljeni su kreativni aspekti ovog problema. A za poslednjih 40 godina debate su svedene na dosadni skolasticizam koji se razrežava kroz pedantne lingvističke vežbe. Trivijalizovanje problema i umova su cena koja se plaća za hinjenu tehničku virtuoznost.

operacionalizmu (koji je dominantan u društvenim naukama), u kvantitetom i kompjuterizacijom opsednutoj političkoj nauci, i u raznim drugim disciplinama u kojima istaknuto mesto zauzimaju Činjenica i Brojka čak i onda kada objašnjavaju vrlo malo.

Ja sam prikazao misli od Bekona do Skinera kao da je reč o kontinuiranom, homogenom procesu; kao da je sadašnje stanje rezultat nekog neumitnog logičkog sleđa. Taj proces je, međutim, daleko od toga da bude homogen. Ono što zaista iznenađuje jeste činjenica da je, i pored velike raznovrsnosti intelektualnih struja koje su bile suprotstavljene empirijskom pogledu na svet, onaj drugi ipak preovladao.

Uporedo sa empirijskom tradicijom postojala je, i postoji i dalje, druga tradicija koju ćemo, u nedostatku boljeg izraza, nazvati *antiempirijskom*. Ovu tradiciju su predstavljali umovi koji su bili bar toliko moćni i suvereni koliko i empiristi. Paskal, Lajbnic i Spinoza u XVII veku, Ruso i Kant u XVIII veku, Hegel i Niče u XIX, — težili su svetu oslobođenom skolastičke teologije, ali i svetu koji nije sveden na kvantitet i meru.

Paskalov primer je posebno rečit, pošto je Paskal, možda bolje nego njegovi savremenici uviđao značaj i vrednost nauke, ali je u isto vreme bio svestan i velike opasnosti koja leži u bezuslovnom pokoravanju nauci. On je pisao: „Znanje o spoljnim stvarima neće me utešiti za neznanje o moralu, u času potištenosti, ali znanje o dobrim naravima utešiće me uvek za neznanje o spoljnim naukama”. — *Misli* (II, 67).

Podjednako značajan je i Spinozin stav. U *Etici* on tvrdi da je dobro sve ono što povećava znanje i *vice versa*. Sreća se sastoji iz znanja. I sama vrlina je znanje. „Sreća nije nagrada za vrlinu, već sama vrlina.” On tvrdi da je ljubav savršenstvo koje čovek postiže putem znanja, pošto znanje uslovljava ljubav (stav blizak Platonovom). Najinteresantnije je što on u *Etici* pokušava da izloži svoja shvatanja kao da je reč o udžbeniku geometrije. Iako je veoma odstupao od naučne tradicije koja će kasnije preovladati, Spinoza je nauku cenio, pa i više od toga, pokušavao da svoja shvatanja etike izloži u formi geometrije kao nauke.

U XVIII veku su Ruso i Kant, svaki na svoj način, branili autonomnost ljudskog sveta od prodora mehaničkog pogleda na svest i sve rasprostranjenijeg empirizma. Ruso je bio iza-zovniji, Kant prodorniji. Ruso je elokventno i ponekad dramatično protestovao protiv „civilizacije” koja je, po njegovom mišljenju, otuđivala čoveka od njegove suštine i od drugih

ljudi. „Veštačke” forme koje civilizacija nameće u korenu su ličnog i društvenog otuđenja. Ovo je bila neka vrsta uvoda za vapaje XX veka protiv nauke i tehnologije, koje su nametale svoje veštačke forme.

S druge strane, Kant je smatrao da, ukoliko je empirizam u pravu, mi ni ne možemo imati izvesno fizičko znanje; ukoliko to znanje, izraženo kroz fizičke zakone, jeste izvesno, onda empirizam (koji insistira na čulima kao izvoru nesumnjivog znanja), — pada. Iz toga je Kant izveo zaključak da je fizičko znanje ograničeno samo na pojavnost stvari, i da ne predstavlja znanje po sebi. On je u isto vreme smatrao da je moralnost pod potpunom suverenom ljudskog bića i da može da se izvede iz kategoričkog imperativa. „Delaj prema principu koji može da postane univerzalni zakon”. Znanje moralnog zakona se ne može izvesti iz fizičkog znanja; ono je svojstveno ljudskom poimanju sopstvenog mesta u univerzumu i sopstvene „dužnosti”.

I Ruso i Kant su izgradili sisteme koji su suprotstavljeni homogenizaciji sveta zagovaranoj od strane empirizma. Obojica su postojano odoljevali izazovima empirizma. Njihovi sistemi su, međutim, maštoviti i konstruktivni, a ne samo odbrambeni u odnosu na empirizam. Situacija se promenila u XIX veku: protesti protiv materijalizma i pozitivizma činjeni su gotovo uvek u odbrani, često očajničkoj, kao što je slučaj kod Ničea ili nekih pesnika s kraja XIX veka.

Ove kratke opaske date su s namerom da prikažu kako empirijska tradicija i pogled na svet koji je zagovarala nije bila nešto neminovno i neumitno, već je predstavljala svojevrstni intelektualni „prodor”; da je preovladala u odnosu na druge tradicije; da te druge tradicije još uvek žive; da je ubeđenje o jedinstvu znanja i vrednosti postojalo i u XVIII, XIX i XX veku, a naročito među pesnicima; da protestujući protiv kobnih zamki empirizma i njegovih izdanaka kakav je logički pozitivizam, mi nismo vukovi koji zavijamo u divljini, već naslednici duge i velike intelektualne tradicije.

SUMRAK VREDNOSTI U XIX VEKU

Iako su dostignuća prirodnih nauka u XVII veku bila velika, tradicionalne vrednosti su i dalje preovladavale. Sam Njutn je napisao svoju *Principia Mathematica Philosophiae Naturalis* da svedoči o veličini, slavi i savršenstvu Boga. Uistinu, empiristi kao Lok i Hjum, već su počeli da postuliraju podvajanje znanja od vrednosti.

Osamnaesti vek je bio prelazan. Parole francuskog prosvetiteljstva su bile oslobađajuće i u isto vreme kobno ograničavajuće, jer su utrle

put vulgarnom materijalizmu, površnom pozitivizmu i razaranju vrednosti u XIX veku.

Devetnaesti vek označava trijumf nauke i tehnologije, i izuzetnu rasprostranjenost naučnog pogleda na svet. Napadna nametljivost pozitivizma i materijalizma (čiji je i marksizam bio deo), naučne racionalnosti i tehnološke efikasnosti, industrijalizacije koja se, na žalost, promenula u razaranje životne okoline, — sve je to ukazivalo na vrli novi svet iz kojeg su tradicionalne (suštinske) vrednosti izgnane. Potrebno je ovaj proces pobliže ispitati kako bi se razumelo zašto je trijumf nauke morao da znači sumrak vrednosti.

Nauka se nije razvijala u društvenom vakuumu, već kao deo nastajuće nove kulture. Borba protiv okoštalih aspekata institucionalizovane religije odvijala se u XVII i XVIII veku, a sa još većom žestinom u XIX veku, u kojem je obuzdavanje uticaja religije bilo napadnije i uspešnije nego u prethodna dva veka. Svetovni, racionalni i naučno zasnovan pogled na svet dobio je bitku. Sve ostalo je izgledalo samo kao stvar primene. Izgledalo je da se bliži vreme kada će raj zavladatai na zemlji.

Borba između nauke i religije nije se samo ograničavala na intelektualna pitanja, na načine objašnjenja sveta oko nas. Bila je to isto vreme i ideološka borba; a bila je i eshatološka, budući da su ciljevi čovekovog života ono što je dovedeno u pitanje. Religija se zalagala za *status quo*: orijentisana na unutrašnji čovekov svet, podsticala ga je da se usavršava i da za konačnom nagradom traga na onom svetu. Nauka se zalagala za promenu: okrenuta ka spolja, obećavala je spas ovde, na zemlji. Tako je religija često bila bliža suštinskim vrednostima, podržavala ih i njima bila podržavana. Nauka je, s druge strane, zagovarala napredak. U sukobu nauke i religije su, tako, suštinske vrednosti, s jedne, i napredak, s druge strane, i sami postali suprotstavljeni. Doista, „napredni” i „revolucionarni” pojedinci u XIX veku su sa podjednakom žestinom raskrinkavali i tradicionalnu religiju, i tradicionalne vrednosti, koje su na neki način izjednačavali sa feudalnim i buržoaskim etosom, i utoliko ih smatrali nedostojnim nove epohe koja je zagovarala čvrstinu, racionalnost i pragmatičnost bez ikakvih besmislica.

U ovakvoj klimi suštinske vrednosti su smatrane ostacima prošlosti. Zato ne iznenađuje što su nova učenja o vrednostima pokušavala, implicitno ili eksplicitno, da se stave u službu nauke i da opravdaju njenu nadređenost. Utilitarizam je predstavljao učenje koje je za osnovu etike i akcije formulisalo princip: najveće dobro za

najveći broj ljudi. Formulirano na ovaj način, ne izgleda kao da utilitarizam podvrgava etiku diktatu nauke. Međutim, taj princip je ubrzo vulgarizovan u smislu: najviše materijalnih dobara za najveći broj ljudi. A to je osnovni etos tehnološkog i potrošačkog društva. Utilitarizam je, kako vidimo, postao privezak materijalnog napretka, njegovo etičko opravdanje, a sam materijalni napredak, — bitni deo naučnotehnološkog pogleda na svet. Možda bi neki obzirni istoričar mogao da kaže kako ovakvo tumačenje dovodi u pitanje istorijski značaj utilitarizma Džeremija Bentama i Stjuarta Mila. Etičke doktrine su ono što one postanu u aktuelnoj praksi. Lakoća sa kojom je utilitarizam „instrumentalizovan” i integrisan u tehnološko društvo samo nam pokazuje koliko je on bio primiren sve homogenizovanijem vrlo novom svetu. Bentam i Mil su, konačno, bili par-exelance empiričari XIX veka. Njihovi pogledi su sadržavali sve nedostatke koje je sobom nosio empirizam.

Nihilizam i scijentizam, s druge strane, otvoreno su propovedali jevanđelje Nauke, klanjali se božanstvu Činjenice i osuđivali sve proizvode ljudskog duha kao „besmislene” ili reakcionarne. Jedan od najupečatljivijih izraza takve nove tvrdokornosti prikazao je Turgenjev u romanu *Očevi ideca*. Kao što znamo, Bazarov je silovit i predan poklonik nauke, materijalizma i sveta u kojem Činjenica i pozitivno Znanje predstavljaju osnovne vrednosti. On nema potrebe za umetnošću, poezijom i drugim „romančičnim glupostima”. Bazarov kaže: „Odlučili smo, jednostavno, da sve poreknemo” — „I vi to nazivate nihilizmom?” — „Da, mi to zovemo nihilizam” — „Slično ovim umetnicima”, kaže Bazarov, „smatram da Rafael ne vredi ni pet para. A što se tiče samih umetnika, njih cenim isto toliko”.

Bazarov postaje oličenje nihilizma, materijalizma, scijentizma i pozitivizma, koji su — svaki na svoj način — smatrali suštinske vrednosti sekundarnim, nevažnim ili čak nepostojećim u svetu hladnih činjenica, kliničke objektivnosti i naučnog razuma.

Nije potrebno mnogo razmišljanja da bi se shvatilo da je filozofija Bazarova dobila bitku i da su velike korporacije utelovljenje te filozofije. *Bazarovizam*, ako mi se dozvoljava da napravim novu kovanicu, je postao dominantna, iako implicitna, filozofija tehnološkog društva — i na Istoku, i na Zapadu. Dovoljan je samo jedan pogled pa da se vidi koliko su Bazarovi zaposeli Sovjetski Savez kao i američko društvo. (Nije li ovo razlog što dve vlade sve više „razumeju” jedna drugu?) Manijačka trka za neprekidnim ekonomskim rastom (pogrešno izjednačavana sa napretkom), vrlo cenjen način

mišljenja nazvan analizom troškova i dobiti (cost-benefit analysis), pogrešno izjednačavan sa najispravnijom metodologijom, uporni pokušaji da se operacionalizuju svi aspekti ljudskog bivstvovanja (pogrešno nazvani „racionalizacijom” života), — sve su to sastavni delovi iste te filozofije.

Mi školujemo Bazarove u našim akademskim institucijama. Zaista, ove institucije su i stvorene da školuju i proizvode Bazarove. Problem je ozbiljan, jer čak i kada smo svesni te činjenice, teško da išta možemo da učinimo: bazarovizam, kao preovlađujuća društvena filozofija, uvukao se u sve pore američkog društva i njegovih obrazovnih institucija.

Najalarmantniji aspekt ove situacije je u tome što Bazarovi sebe smatraju „lučonošama napretka”, „avangardom čovečanstva”, „posvećenima koji se zalažu za dobrobit svih drugih”, a krajnji cilj im je, u stvari, *status quo*, avangarda su ekološkog i ljudskog razaranja, oličenje konformizma i ropstva. Za jedva stotinak godina ovi „revolucionarni” i naprednjaci postali su verni branioци *status quo*. Takva dijalektika istorije može da zbuni čak i vrsne dijalektičare.

Pravi revolucionari koji su tokom poslednjih desetak godina pokušavali ponovo da rasplamsaju naše interesovanje za dobrobit čitavog čovečanstva, nisu bili tvrdokorni racionalisti koji su „raščišćavali ruševine istorije” kako bi utrli nove puteve, već pre „blagi” zagovornici suštinskih vrednosti, ponekad malo naklonjeni mistici, često neprijateljski raspoloženi prema nauci i napretku. Kao rezultat ovih uznemirujućih promena u značenju izraza „razum”, „nerazumno”, „oslobođenje” „ugnjjetavanje”, liberali ne znaju više u šta da veruju. Oni su isuviše investirali u Razum i Napredak od kojih se zaista očekivalo da zaštite od ugnjetavanja i eksploatacije, da bi mogli da prihvate kako je razum u međuvremenu postao oblik tlačenja, a napredak — izobličenja. Herbert Markuze je ubedljivo pokazao ovo izvitoperenje značenja u *Jednodimenzionalnom čoveku*, i u drugim svojim spisima, pa nije potrebno da to ovde dalje razmatramo.

Intelektualna klima XX veka, — kakva je u ekonomski razvijenim zemljama Zapada, — nije se svela samo na podržavanje uspona i dominaciju Bazarova. Pored toga, ona je na neki način sputavala one druge koji su suštinske vrednosti smatrali osnovnim problemom ljudske misli i ljudskog života. Jedna od velikih nedaća nastala je zbog toga što su suštinske vrednosti povezivane sa institucionalizovanom religijom. Propast jednog oblika institucionalizovane religije za mnoge je značio i propast religije kao

takve, pa tako i suštinskih vrednosti utkanih u tu religiju. Ovo poistovećivanje bilo je zasnovano na pogrešnoj logici. Religija, a posebno suštinske vrednosti, nisu oruđe kojim sveštenstvo drži mase u pokornosti (iako su ponekad korišćene u te svrhe), nego su oblici i strukture izgrađivani hiljadama godina ljudskog iskustva, pomoću kojih pojedinac može da prevaziđe sebe i na taj način učini najviše što može kao ljudsko biće, pomoću kojih čovekova duhovnost i ljudskost mogu dobiti svoje obličje i održati vitalnost, koje pomažu da sebe određujemo kao samotranscendirajuća bića. Kao takve, suštinske vrednosti ocrtavaju i određuju domet naše ljudskosti.

Klima dvadesetog veka učinila nam je stranim sopstveno duhovno nasleđe. Filozofija XX veka malo je doprinela da se takva situacija izmeni. Logički pozitivisti su poznati po ispoljenoj *neosetljivosti* za problem vrednosti. Ali, čak i najistaknutiji mislioci i dobri filozofi, poput Karla Popera, koji je stekao renome kao anti-pozitivista, dali su u ovom smislu vrlo malo. Zaista je neverovatno koliko malo Poper ima da kaže o vrednostima, i koliko je sve to blede. Sve nas je obavila senka pozitivizma. Vakuum vrednosti je bio nužan ishod zasićenosti religijom i pojave svetovnog pogleda na svet.

INFORMACIJA-ZNANJE-MUDROST

Kopernika često ističu kao mislioca koji razdvaja srednji vek od modernog vremena. Ipak, njegova shvatanja o znanju bliska su Platonu i Augustinu, bliskija nego modernim empiristima, pošto su sva trojica gledali na znanje ne kao skup činjenica i informacija koje se čuvaju u pamćenju, već kao na suštinski deo ljudskosti. Sva trojica su znanje smatrali realnošću nerazdvojivom od delanja i prosuđivanja, tako da je ispravno znanje, prema Augustinu, osnova za ispravno ponašanje. Čak i Njutn, koga su empiristi smatrali svojim najvećim predstavnikom, bio je daleko od toga da misli kako je znanje „puka informacija” irelevantna za ili nezavisna od drugih čovekovih preokupacija. Njutn eksplicitno pokušava da prikaže savršenstvo boga kroz harmoniju univerzuma, koje se, kako je on mislio, iskazuje kroz jedinstvo zakona fizike koji upravljaju ponašanjem i zemaljskih i nebeskih tela.

Nešto se dogodilo između 1700. i 1900. godine: čovek je bio prepolovljen. Čovekovo saznanje odvojeno je od njegove suštine, njegovih vrednosti, od njegovih transcendentalnih preokupacija. Saznanje je izolovano, smešteno u posebno skladište zvano mozak. Ovo skladište je vremenom shvaćeno kao posuda puna alatki: iz nje uzi-

mamo ovu ili onu alatku, zavisno od konkretnog zadatka. Više ne postoji jedinstvo čoveka i njegovog znanja; postoje samo specijalizovane alatke za rešavanje specijalizovanih zadataka. U tom smislu znanje postaje obično informacija. Ubrzo se prevodi u „deliće“ (bits) kompjuterizovanih informacija. Ceo proces je depersonalizovan, mehanizovan, kompjuterizovan.

Podvajanje činjenica od vrednosti, čoveka od njegovog znanja, fizičkih pojava od svih drugih pojava, dovelo je do atomizacije fizičkog sveta kao i ljudskog sveta. Proces izolacije, apstrakcije i podvajanja (jedne pojave od drugih pojava), što je preduslov za uspešnu primenu moderne nauke, je u stvari bio proces *konceptualnog otuđenja*. Ovo konceptualno otuđenje vremenom je postalo ljudsko otuđenje: čovek se otuđio od svog znanja i svojih vrednosti. Iz toga proizlazi da je osnovni uzrok savremenog otuđenja — pogrešno poimanje univerzuma kao sveta u kojem je sve razdvojeno i podeljeno, i u kome je i ljudsko biće podjednako rascepljeno i atomizovano.

Takva parcelizacija *nije prirodna*. Da bismo povratili naš razum i spojili ono što je razdvojeno, potrebno je ponovo da osmislimo neke osnovne premise. Trebalo bi poći od toga da je *stanje nečijeg znanja važna karakteristika stanja njegovog bića*. Ovo je u skladu sa Platonovim, Augustinovim i Kopernikovim shvatanjem znanja. Ono se još uvek održalo u nekim primitivnim društvima, a naročito među nekim plemenima američkih Indijanaca.

Tvrdnja da je naše znanje važan aspekt našeg bića, da mi kao totalni biosocijalni organizam ne možemo da delamo nezavisno od našeg znanja, nije izraz nostalgije za izgubljenim rajem. To je tvrdnja koja opisuje ljudsku situaciju. Kako da vrednujemo takvu tvrdnju, naročito u naše vreme kada znanje izgleda toliko udaljeno od života? Ako je integracija relevantnog znanja neophodna za celovito življenje, onda iz toga proizlazi da oduzimanje znanja ljudima može da bude izvor konfuzije i nekoherentnosti u njihovim životima. Nije neophodno biti mnogo mudar da bi se videlo kako je baš to ono što se desilo danas. Mladi ljudi (i ne samo mladi) su izgubljeni, zbunjeni i otuđeni zato što nemaju neophodno znanje da ih usmerava, nemaju kompas, osećaj centra koji bi im omogućio da vide smisao sveta oko sebe. Umesto toga, oni su opskrbljeni delićima informacija i podataka, stručnom evidencijom za koju često otkrivaju da je irelevantno znanje.

Ovo je patološka situacija: znanje ne prosvetljuje već zbunjuje. Nagomilavanje informacija samo pospešuje proces otuđenja. Situacija je posebno

patološka stoga što nikad do sada u istoriji čovečanstva učenost (a pretpostavljamo i znanje) nije bilo uzdizano u tolikoj meri, a nikada ni otuđenje čoveka od sveta, ni čoveka od čoveka nije bilo veće. Prema tome, uzrok mora da leži u prirodi znanja kojem težimo. Znanje otuđeno od ljudskog uma i ljudskih vrednosti čini neosetljivim i otuđenijim ljude koji ga stiču.

Ali, moramo biti obazrivi kada tvrdimo da je ovakvo znanje „irelevantno”. Jer, u jednom smislu ono jeste vrlo relevantno: relevantno za ekonomski sistem koji je uglavnom orijentisan na uvećanje profita; relevantno za tehnološko društvo, onakvo kakvo mi poznajemo; relevantno za shvatanje sveta kao fabrike. Sistem ekonomske, ekološke i ljudske eksploatacije nije zainteresovan za znanje, pogotovu ne za mudrost. Ali, veoma je zainteresovan za informacije i stručnost, za savršenstvo funkcionisanja zasnovanog na tehnološkoj efikasnosti. Iz tih razloga mi obasipamo naše studente, a i nas same informacijama i stručnošću umesto znanjem. Da ponovimo, sistem građen da ovekoveči sopstvenu eksploatatorsku praksu nije zainteresovan za znanje koje je relevantno za ljude kao ljudska bića. Takvo znanje može voditi dubokom preispitivanju opravdanosti samog sistema. Mladi ljudi su zbunjeni i otuđeni? Što su više zbunjeni, to bolje! Ovo nije cinizam, niti paradoks, nego logična posledica znanja pretvorenog u informacije, vrednosti pretvorenih u ekonomske pokazatelje, i ljudi pretvorenih u stručnjake. Bazarovi su obična skladišta informacija, „lake alatke, poslušne i srećne ukoliko su korišćene”. Bazarovi su vrlo potrebni za održavanje sistema prevashodno zainteresovanog za uvećanje profita. Zbog toga ih nenamerno (ili, možda, namerno) i školujemo po našim akademijama. A koliko je Bazarov prisutan u svakom od nas? Mi nismo anđeli, podložni smo ubeđivanju i manipulisanju kao i svako ljudsko biće. Snaga manipulacije i prinude je ogromna, pošto je ogroman i silovit materijalni sistem u čijoj su službi.

Postavimo sada sebi jedno opštije pitanje. Postoji li u pozadini svega ovoga neki razlog pomračenju vrednosti i patologiji koja ga prati? Možda je najsažetiji odgovor na ovo pitanje dao Maks Šeler, koji je rekao: „Gledati na svet kao na svet bez vrednosti je zadatak koji sebi postavljaju ljudi vođeni jednom vrednošću: vrednošću vladanja i moći nad stvarima”. Danas je jasno da je takva vladavina bila iluzija, da svet ne možemo potčiniti svojoj volji, a da ga pritom ne uništimo ili, u najmanju ruku, da ozbiljno ne ugrozimo sebe. Međutim, mi i dalje održavamo i čuvamo sistem koji je stvoren za ovu veliku, krajnje žalosnu ludost.

Postoji još jedno važno pitanje koje se mora postaviti, a to je, naime, pitanje odnosa teorije i prakse. Problem podvajanja vrednosti i znanja može izgledati kao apstraktno filozofsko pitanje. Ali, ovo podvajanje je nerazlučiv deo procesa pretvaranja ljudi u Bazarove kako bi se očuvalo sadašnje potrošačko društvo i koncepcija sveta kao fabrike. Nemojmo jadikovati kako ne postoji povezanost teorije i prakse. Postoji: ingeniozne teorije su razvijane kako bi se opravdala i održala parazitska praksa u odnosu na ljude i prirodu uopšte. Treba istaći da je taj sistem podjednako parazitski i prema ljudima, i prema prirodi. Veoma je značajno uočiti odnos između ekonomskih snaga jednog društva i njegovog poimanja prirode i univerzuma, odnos između svakodnevne prakse i pogleda na svet. Ovi opšti pogledi na svet koji su nam nametani domišljato, ponekad i lukavo, treba da opravdaju i pokrenu našu svakodnevnu praksu. Ukoliko prihvatamo naučni pogled na svet, praćen izraženom racionalnošću i modernom tehnologijom, — bitku smo unapred izgubili. Jer, takav pogled na svet stvara i opravdava pretvaranje znanja u informacije, vrednosti u ekonomsku robu, ljudi u stručnjake. Zastrašujući aspekt moderne nauke je u posledicama do kojih dovodi, u potrebama i zahtevima koje implicitno nameće ljudima i ekosistemu. Uzaludno je tvrditi kako nije nauka ta koja šteti, već ljudi koji je primenjuju. Znanje je neodvojivo od čoveka. Nauka je isto tako oblikovala ljudske umove kako su i ljudi oblikovali nauku. Sumrak naučnog razuma, kojem smo danas svedoci, ne važi neminovno i za čovečanstvo. Naučno mišljenje će morati da oslabi i da nas oslobodi svojih svemoćnih pipaka kako bismo mogli da uspostavimo izgublenu vezu između znanja i vrednosti.

Ovim se ponovo vraćamo znanju koje je inherentno ljudskom biću. Problem ne uočavamo samo kod frustrirane i otuđene omladine koja ne raspolaže znanjem koje bi je vodilo, već je naključana delićima informacija. Osvrnimo se i na ono što cenimo kod mudrih ljudi. Za mudre ljude ima poseban smisao, do znanja im je stalo, ali oni su i integrisani u tom smislu da im znanje koristi kao ljudskim bićima. Mi im zavidimo zato što je takvo stanje teško dostići u savremenom svetu. Njihova mudrost leži u integraciji znanja i vrednosti. To je dokaz da znanje nije uzaludno skladištenje informacija, nego vitalnost koja održava život na svim nivoima ljudske egzistencije; reč je o oživljavanju jednog univerzalnog svojstva znanja koje srećemo među svim životinjama i u predindustrijskim društvima: jedinstvo života i znanja.

Ponovna integracija znanja i vrednosti moraće da se ostvari ne da bismo svi postali mudraci, već da bi se omogućio opstanak čovečanstva. Treba da bude savršeno jasno da nećemo biti u stanju da se suočavamo sa mnoštvom problema koje nam je doneo sadašnji (naučnotehnološki) način odnošenja prema prirodi i drugim ljudima ukoliko ne dostignemo stupanj na kojem će znanje biti prožeto vrednostima i u njihovoj službi. Ovo će znanje biti ponovno otevljenje — na novom nivou — Platonovog i Augustinovog shvatanja po kojem je ispravno razmišljanje uslov ispravnog ponašanja. Pod uslovom, naravno, da ispravno razmišljanje ne bude samo apstraktna osobenost mozga, nego izraz stanja bića, kombinacija intelektualnog sagledavanja i moralne snage. Takvo stanje bića kod mudrih ljudi slično je stanju uzvišenosti. Izraz „uzvišenost” deluje nategnuto, i svi intelektualci na ceni ga izbegavaju. Ali, njegova religiozna konotacija iz prošlosti ne sme da nas odvraća da ga pravilno koristimo, jer nas ovaj izraz čini svesnim toga da razmišljati dobro ne znači razmišljati precizno, dosledno, logično; dobro razmišljanje zahteva posebno stanje duha i čitavog bića. To stanje treba kultivisati i uzdizati isto tako kako smo kultivisali — tokom mnogih godina apstraktnog mišljenja — duh orijentisan na „naučnu” objektivnost.

Da li je uopšte potrebno reći da mora mnogo što šta da se nauči od orijentalne kulture, od prošlosti, od primitivnih društava koja danas postoje, — da bismo razumeli, osvojili i očuvali takvo stanje duha u kojem je „dobro razmišljanje preduslov dobrog ponašanja”. Nije u pitanju osvajanje još jednog dela znanja o tome kako su druga društva mislila i delala, koje ćemo prilepiti našem postojećem znanju, već promena strukture našeg znanja, strukture našeg duha, koja bi dovela — kako bismo mi želeli — do prevazilaženja podvojenosti znanja i vrednosti i do razotuđenja.

Ova korenita promena će razrešiti mnoge konkretne probleme sa kojima se svakodnevno suočavamo: na primer, na osnovu čega da se opredelimo za neko istraživanje? Kako da cenimo to istraživanje? Da li je korisno ili štetno? Odgovor na ova pitanja (uprošćeno rečeno) bi bio: da bismo mogli da obavljamo dobra istraživanja treba da vodimo dobar život, treba da razmišljamo „pravilno” u punom značenju tog pojma. Takvo razmišljanje je mnogo teže od uobičajenog, apstraktnog, atomističkog, analitičkog mišljenja. Ako se nekima čini kao da ja hoću da kažem da je potrebno da se nalazimo u stanju uzvišenosti kako bismo mogli dobro da istražujemo, — onda oni nisu daleko od istine. Jer, sadašnje osakaćenje sveta oko

nas ide ruku pod ruku sa duhom koji je nezvišen, razbaštinjen i pokoran, koji je nedostojan stvorenja koja sebe nazivaju ljudskim bićima.

A ukoliko bi neko pokušao da protumači ono što mi uslovno nazivamo uzvišenim, kao povratak na prenaučne predrasude, opskurizam i tome slično, mi ćemo odgovoriti: zašto bi stanje duha u kojem su apstraktni entiteti zvani Činjenice, uzdignuti do božanstva, bilo poželjnije od stanja duha u kojem su suštinske ljudske vrednosti uzdignute na taj nivo? Stanje uzvišenosti o kojem smo govorili drugi je izraz za stanje duha u kome suštinske vrednosti imaju odgovarajuće mesto. Kada kažemo: „ludsko biće — to zvuči plemenito“; „dostojanstvo je bitna komponenta čovečnosti“; „sloboda je nužan preduslov pojma čovečnosti“, mi ustvari „uzvišujemo“ čoveka. Moramo da promenimo svet oko nas i da pomerimo granice našeg uma, strukturu našeg znanja, kako ovi izrazi ne bi bili samo prazne fraze bez pravog značenja.

Ukoliko je neko shvatio ovu raspravu kao isuviše filozofsku, apstraktnu, isuviše tešku za primenu, — dozvolite mi da odgovorim da ne postoje načini za lako otklanjanje sadašnjeg stanja, a posebno sadašnjeg odsustva vrednosti, koje smo stvorili tragajući za određenim filozofskim apstrakcijama, i čije smo žrtve postali. U poslednja tri veka mi smo redefinisali svet oko sebe, a time smo narušili sklad i u njemu i u nama samima. U takvu mudrost moramo posumnjati i dobar deo te „mudrosti“ proroka materijalnog napretka koji vodi propasti, — odbaciti. Moramo da uklonimo mnoge lažne dihotomije i distinkcije, pošto su ove vrlo često okosnica otuđenja sadašnjeg sveta. Iznad svega, moramo obnoviti jedinstvo znači vrednosti.

(Prevod s engleskog: RUŽICA ROSANDIĆ)

